

Ingrid Degraeve

Literair vertalen en creatieve taalverwerving

Dit artikel is een bewerking van de lezing die ik op 18 november 2011 gaf op een studiedag van de afdeling neerlandistiek aan de Eötvös Loránd Universiteit in Boedapest.

Hoe leer je een taal, wat voor taalonderwijs is efficiënt, hoe ontwikkelt taalonderwijs zich, wat wordt er van de student verwacht, wat wordt er van de docent verwacht? In mijn werkgebied van het onderwijs Nederlands in het buitenland houden honderden docenten zich daarmee bezig. Elke dag weer die ze voor de klas doorbrengen. Ook auteurs van leergangen en handboeken, beleidsmakers en adviseurs zoeken onophoudelijk naar antwoorden op die vragen. In dit artikel zoem ik in op de vraag of het vertalen van literatuur een rol kan spelen bij het leren van een taal.

Het toeval wil dat er zich in mijn leven een rode draad aftekent die net de versmelting van taalonderwijs en literair vertalen in zich draagt. In 1995 studeerde ik in Antwerpen af als vertaler Frans en Duits. Tijdens mijn studies volgde ik het vak literair vertalen. Die vertalersstudie vulde ik aan met een opleiding literatuurwetenschap. In 1999 verhuisde ik naar Tbilisi waar ik een docentschap Nederlands wilde oprichten. Door het beperkt aantal uren dat ik ter beschikking had, lag het accent op taalverwerving. De leergangen die ik in de les inzette, vulde ik aan met authentiek materiaal en eigen materiaal. Dat eigen materiaal bestond vooral uit sporadische vertaal oefeningen. Ik verhuisde ook naar Georgië om er Georgisch te leren en uit die taal te gaan vertalen. In 2003 verscheen de eerste vertaling. Ondertussen zijn we drie vertalingen en tien jaar lesgeven verder. In 2008 kreeg ik de kans om mijn ervaring als docent Nederlands in het buitenland te delen met mijn collega's in de hele wereld. De Nederlandse Taalunie richtte in Brussel het Taaluniecentrum Nederlands als vreemde taal op en stelde me aan als projectleider voor de neerlandistiek in het buitenland. Het punt dat ik wil maken, is niet dat ik een ongewone cv kan voorleggen, maar wel dat ik me nu op een bevoorrechte plek bevind om na te gaan of literair vertalen een rol kan spelen in het taalonderwijs: ik kan dat nu als oud-student, als docent, als vertaler en als projectleider bij het Taaluniecentrum.

Taaldidactische vernieuwingen

Grondig onderzoek naar de invloed van vertalen op taalvaardigheid ontbreekt, zeker binnen de neerlandistiek. De argumenten om in de taalles te vertalen, baseer ik dan ook op mijn praktijkervaring als docent en vertaler en op drie vernieuwingen in de taaldidactiek. Eclecticisme, taakgerichtheid en het gebruik van authentiek materiaal zijn de drie didactische vernieuwingen waar literair vertalen bij kan aansluiten.

De eclectische taalleermethode die sinds de jaren '90 opgang maakt in het taalonderwijs gaat ervan uit dat er in een klas leerdere zitten die allemaal een eigen leerstijl hebben. Die leerstijlen heeft de Amerikaanse psycholoog Howard Gardner in 1983 in kaart gebracht onder de noemer meervoudige intelligentie. Die gaat van verbale, over visuele tot muzikale intelligentie. (Gardner 1983) Om iedereen in de klas te kunnen aanspreken is het belangrijk te differentiëren, uiteenlopende werkvormen en methodes te gebruiken en die met elkaar af te wisselen. De eclectische taalleermethode schrijft dus voor muziek te gebruiken, kleuren, grammaticaoefeningen, beweging en drama. Literair vertalen zou één van de werkvormen kunnen zijn: je spreekt er op zijn minst de verbale, de logische, de muzikale en de interpersoonlijke intelligenties mee aan.

Een andere vernieuwing binnen het taalonderwijs is de taakgerichte methode. Daarbij ziet men een verschuiving van analytisch leren naar holistisch leren. In de les krijgen de leerders niet langer losse oefeningen om een bepaalde vaardigheid te oefenen. Die oefeningen zijn nu ingebed in een allesomvattende taak die aansluit bij de leefwereld van de leerders en realistisch is. Het Europees Referentiekader definieert een taaktaak als volgt:

Een realistische taak in een zo authentiek mogelijke context, die moet leiden tot een concreet resultaat of product. Er is sprake van een open situatie, waarin de leerders zelfstandig moeten functioneren in de doeltaal. Leerders worden geleid naar de uiteindelijke taaktaak door middel van opdrachten en oefeningen. (www.erk.nl)

Ik geef een voorbeeld: studenten zouden de taaktaak kunnen krijgen om een video-verslag van een studiedag van hun vakgroep te maken. Dat verslag is bestemd voor de website van de vakgroep. Voorafgaand aan de studiedag krijgen de leerders oefeningen die de nodige woordenschat en grammatica aanbrenge om zo'n verslag te maken. Dat is één voorbeeld, maar ook een vertaling van een gedicht of een fragment uit een roman kan bij uitstek een taakgerichte taaktaak zijn.

Een derde taaldidactische ontwikkeling die het sporadisch vertalen in de taal verantwoordt, is het inzicht dat authentiek materiaal veel voordelen biedt. Authentiek materiaal kun je omschrijven als materiaal dat opgesteld is in de taal die je leert en dat niet voor het leren van die taal gemaakt is. Denk maar aan reclamefolders, romans, wenskaarten, kranten, brieven, het tv-journaal,... De docent smokkelt dat materiaal aan de hand van oefeningen en opdrachten het leslokaal in. Het gebruik ervan in de taal werkt motiverend en brengt de leerder in contact met taalvariatie, spreektaal, gewoonten en gebruiken in de doelcultuur.

Als je literatuur vertaalt in de taal, werk je dus ook met authentiek materiaal. In het nummer van 2009 van *Taalpeil*, de jaarlijkse krant van de Nederlandse Taalunie, staan er voorbeelden van taalvariatie in de literatuur. Zo kun je taalvariatie terugvinden in het werk van Louis Paul Boon, Hugo Claus, Leo Pleysier en Robert Vuijsje:

'Cris, mijn bezoek is er, ik bel je later', riep ze. 'Ja, het is die bakra. Ik ga je hangen.'

Ik zei dat ze er bling bling uitzag.

'Je moet niet koel doen met je bling bling.' De telefoon ging terug in het decolleté.

'Je bent geen slick rick.'

- *Uit: Alleen maar nette mensen, Robert Vuijsje*

Dat was altijd nog maar ferm gemakkelijk, zo'n coiffeuse aan huis. Die had dan altijd alle gerief bij. Een droger, shampoo, haarizers, verf, borstels. Zelf moest ge voor niks meer op de loop. En ge kondt daar ondertussen goed mee babbelen, met de coiffeuse.

- *Uit: Wit is altijd schoon, Leo Pleysier*

Terughoudendheid

Nu ik drie vernieuwingen heb opgesomd die het gebruik van literair vertalen in de taalverwervingsles verantwoordt, kun je je afvragen waarom het dan zo zelden gebeurt. Die terughoudendheid is historisch te verklaren. Eén van de oudste leermethodes is de grammatica-vertaalmethode waarbij jongeren een taal leerden door losse woorden en de grammatica van dode talen te bestuderen en klassieke

teksten te vertalen. (Van Kalsbeek 2010) Communicatief is deze methode niet te noemen en ze werd tegen beter weten in ook gebruikt om levende talen te onderwijzen. Ze was dan ook op een bepaald ogenblik uit den boze. Als tegenreactie kwamen in de jaren '60 en '70 de behavioristische audio-linguale methode en de sociaal-constructivistische taakgerichte methode op (Van Kalsbeek 2010).

Vertalen in de taalles heeft dan ook onterecht een geurtje gekregen: een taaldocent die wel het nut inziet van vertaal oefeningen, wordt al gauw als een voorstander van de ouderwetse grammatica-vertaalmethode bestempeld. Het grammaticaonderwijs werd ook jarenlang verguisd en is nu op zijn retour. Zo kunnen we vertaal oefeningen ook in ere herstellen. Zoveel decennia later blijken net vertaal oefeningen perfect aan te sluiten bij eclecticisme, taakgerichtheid en het gebruik van authentiek materiaal.

Vertalen als taal oefening

De drie taaldidactische vernieuwingen hebben hun weg naar concrete leermiddelen gevonden. Je vindt ze niet enkel terug in wetenschappelijke artikelen of naslagwerken, maar ook in handboeken voor docenten Nederlands als tweede of vreemde taal zoals *Actief met taal*, *Van theorie naar praktijk*, het *Handboek Nederlands als tweede taal* en de docentenhandleidingen bij de wijdverspreide leergangen zoals *Code*, *Vanzelfsprekend*, *Taal Vitaal* en *Taal Totaal*.

Op zoek naar het nut van vertaal oefeningen in de taalles merkte ik dat dergelijke oefeningen net goed aansluiten bij de vernieuwingen. Zo worden literatuur en cultuur nu als vanzelfsprekend in taalverwervingslessen geïntegreerd. In elke leergang vind je nu poëzie, proza, liedjes, filmpjes over kunst, tradities en feesten terug. Ook handboeken en docentenhandleidingen geven tips over hoe je literatuur en cultuur in de taalles aan bod kunt laten komen. In een artikel over taalvariatie (Degraeve 2011) verwijst ik naar de voordelen die de taaldocent Nicky Heijne ziet in het gebruik van literatuur in de taalles (Heijne 2007):

- behoefte om kennis te maken met literatuur van de taal die je leert
- literatuur is cultuurdrager, geeft een beeld van gewoontes, gebruiken, maatschappelijke verhoudingen
- language awareness: veel meer spelen met taal dan in zakelijke teksten
- goede overgang naar spreektaal: veel dialoog
- veel stof tot discussie: subjectiviteit en emoties

Literatuur heeft dus al toegang gevonden tot de interdisciplinaire taalles. Het vertalen van die literatuur zorgt voor een nog grotere opbrengst op het gebied van taalverwerving. Dat wil ik illustreren met een voorbeeld uit mijn lespraktijk in Tbilisi.

In het tweede jaar dat ik er les gaf, begon ik af en toe een vertaal opdracht te geven. Voor mij was dat een manier om literatuur te integreren in de taalles. Uiteraard kwamen ook de gedichten in bijvoorbeeld *Code Nederlands* en *Vanzelfsprekend* aan bod. Aan de hand van de oefeningen die de auteurs erbij hadden ontworpen, konden de studenten de vier vaardigheden oefenen. Ik wou nog een stap verder zetten en die literatuur laten vertalen. Ik vermoedde namelijk dat de drempel naar literatuur zo verlaagd zou worden. Later zag ik dat bevestigd in een artikel van Lut Missinne die moderne Nederlandse literatuur doceert aan de Westfälische Wilhelmsuniversität Münster. (Missinne 2001) Daar waar taalstudenten lang blijven aarzelen om een boek te lezen en zeker een gedicht te lezen, valt die schroom tijdens het vertalen weg en gaan ze met hun medestudenten aan de slag om het gedicht in hun eigen taal om te zetten.

Bovendien sluit vertalen - zoals ik al aantoonde - naadloos aan bij de moderne inzichten in de vreemdetalendidactiek. Zo is vertalen uitermate geschikt voor taakgericht onderwijs. Je geeft je studenten bijvoorbeeld de taak een gedicht te vertalen dat de basis zal vormen van een ontmoeting met de auteur of gepresenteerd zal worden tijdens een culturele avond op de universiteit. Die taalkaak bouw je op aan de hand van oefeningen en opdrachten die onder andere de nodige woordenschat aanreiken via woordvelden, gatenteksten, enz. Die voorbereidende oefeningen kun je aanvullen met de opdracht een korte biografie en beschrijving van de belangrijkste werken van de auteur samen te stellen. Uiteindelijk ga je over naar de lectuur van het gedicht. En tot slot laat je de studenten het gedicht in kleine groepjes vertalen.

Het accent in de moderne taaldidactiek ligt op communicatie. Vertalen is een communicatief proces bij uitstek. Jirzy Levy definieert vertalen zelfs als een communicatief proces: hoe deel je de informatie uit het origineel met een anderstalige lezer? (Levy 1967) Bovendien laat een vertaal oefening toe dat de studenten in het kader van de taalkaak druk met elkaar en de docent communiceren. De rol van de docent in de klas is trouwens die van taalcoach, corrector en vraagbaak (Beheydt 2011).

Oogst

Wat zal de oogst van een les met vertaal oefeningen zijn? Je studenten hebben de vier vaardigheden geoefend: ze luisteren en spreken omdat ze met elkaar en de docent informatie moeten uitwisselen om bepaalde opdrachten tot een goed einde te brengen. Ze lezen een gedicht, ze lezen informatie over de dichter en diens werk. Veel vertalers hebben het bovendien over vertalen als een vorm van lezen in het kwadraat. Terwijl je vertaalt, dring je inderdaad zowel op macro- als op microniveau diep door tot de brontaal en leer je hoe je taal kunt kneden. Die twee niveaus aan elkaar koppelen leidt inderdaad tot lezen in het kwadraat. Verder schrijven je studenten een korte biografie van de dichter. In 1987 heeft de taalwetenschapper Krings empirisch onderzoek gedaan naar wat er in onze hersenen gebeurt als je vertaalt. (Krings 1987) Daarbij heeft hij vastgesteld dat onze hersenen hetzelfde proces ondergaan bij het vertalen als bij het schrijven. Op basis van die vaststelling zou je op zijn minst kunnen zeggen dat sporadische, korte vertaal oefeningen uit de moedertaal in de vreemde taal de schrijfvaardigheid kunnen verbeteren.

Behalve de vier klassieke vaardigheden oefenen ze ook interculturaliteit, een extra vaardigheid die in het Europees Referentiekader voor de Talen is opgenomen. De studenten hebben een gedicht van nabij leren kennen en daardoor kennisgemaakt met een belangrijke auteur, een belangrijke stroming, misschien wel met een soort poëzie waar ze zelf niet mee vertrouwd zijn. In Tbilisi bijvoorbeeld kwamen de studenten erachter dat poëzie niet hoeft te rijmen. Ik liet hen gedichten van Miriam Van hee vertalen en keer op keer kreeg ik prachtig op rijm gezette vertalingen in het Georgisch. Voor een doorsnee-Georgiër hoort poëzie nu eenmaal te rijmen. Ik moest uitleggen waarom hun rijmende vertalingen niet goed waren. Dankzij de vertaling ontdekten mijn studenten dus dat Miriam Van hee een groot dichter is, ondanks het feit ze geen rijm gebruikt. Ze ontdekten een ander soort poëzie, die van het vrije vers. Het is me altijd bijgebleven hoe ik mensen uit een cultuur met een literaire traditie van meer dan vijftien eeuwen, nog iets kon bijbrengen over poëzie, en dat via de hedendaagse poëzie in mijn eigen taal. Ook de didacticus Arnd Witte ziet dat vertalen de leerder niet alleen voor grammaticale, morfosyntactische en lexicale uitdagingen plaatst, maar de leerder ook in aanraking brengt met elementen uit de vreemde cultuur. De leerder moet kunnen omgaan met verschillende culturele patronen en linguïstische

structuren. De leerder moet met verschillende betekenissen en rollen kunnen spelen. Kortom, de leerder moet zich intercultureel vaardig kunnen opstellen. (Witte 2009)

Vertaalopdrachten in de taalles laten ook toe vertaalvaardigheid te oefenen. In tegenstelling tot vroeger ontkent niemand nog dat er tijdens het taalleerproces druk vertaald wordt. Zo vertaalt de leerder vaak woorden of zinnen voor zichzelf, vertaalt de docent wel eens een woord om zeker te zijn dat het nieuwe woord goed begrepen is en vertalen leerders vaak voor elkaar als er iets voor iemand niet duidelijk is. Vertaalopdrachten kunnen de basis vormen voor elementaire vertaalstrategieën en de leerder ondersteunen bij een proces dat zelden expliciet in de taalles ter sprake komt, maar in de praktijk wel vaak voorkomt.

Richtlijnen

Om af te sluiten wil ik een aantal richtlijnen opsommen die belangrijk zijn als je vertaal oefeningen opneemt in je taalles:

- Zet met mate vertaal oefeningen in, sporadisch dus.
- Leg het accent op het proces, niet op het resultaat. Het gaat niet om de perfecte vertalingen, het gaat niet om het opleiden van vertalers. Het gaat wel om communicatie: van brontaal naar doeltaal, tussen studenten, tussen student en docent.
- Overweeg goed welke tekst je laat vertalen. Lut Missinne somt drie criteria op (Missinne 2001):
 - op linguïstisch vlak niet al te moeilijk
 - korte teksten van verschillende moeilijkheidsgraden en hoge literaliteit (gedichten bijvoorbeeld)
 - inhoudelijk aansluitend bij interesses
- Bed de vertaal oefening in een taaltaak in. Zorg dus voor voorbereidende oefeningen en opdrachten en een authentieke situatie waarbij de vertaling een rol in het werkelijke leven speelt.
- Hou als docent je rol van taalcoach, corrector en vraagbaak in de gaten.

In dit artikel heb ik geprobeerd de valkuilen en de troeven van vertalen als didactisch hulpmiddel in het taalverwervingsonderwijs in kaart te brengen. Het kan een kader scheppen voor het vertalen in de taalles.

Ingrid Degraeve

Bibliografie

Beheydt, Ludo. 2011. 'Immersieonderwijs anno 2010: best practices' in: *Met immersie aan de slag*. Louvain-la-Neuve: Presses universitaires de Louvain, pp. 33-58

Degraeve, Ingrid. 2011. 'Het einde van de standaardtaal: wat moet de taaldocent ermee?' in: *Handelingen Regionaal Colloquium Neerlandicum 2011 in Belgrado* (nog niet verschenen).

Gardner, Howard. 1983. *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic Books.

Heijne, Nicky. 2007. 'De Leeswijzer' in *Les 148*, (5/2007), pp. 31-33.

Kalsbeek, Alice van. 2010. 'Taalonderwijs en didactiek' in: *Handboek Nederlands als tweede taal in het volwassenenonderwijs*. Bussum: Uitgeverij Coutinho, pp. 48-87.

Krings, H.P. 1986. *Was in den Köpfen von Übersetzern umgeht: Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern*. Tübingen: Narr.

Levy, Jirzy. 1967. *Translation as a Decision Process. To Honor Roman Jakobson*, vol. II, 's-Gravenhage: Mouton.

Missinne, Lut. 2001. 'Vertalen als hulpmiddel bij het literatuuronderwijs' in: *Perspectieven voor de internationale neerlandistiek in de 21ste eeuw. Handelingen Veertiende Colloquium Neerlandicum*. Woubrugge: Internationale Vereniging voor Neerlandistiek, pp. 411-418.

Witte, Arnd. 2009. 'From Translating to Translation in Foreign Language Learning' in: *Translation in Second Language Learning and Teaching*. Bern: Peter Lang AG, International Academic Publishers, p. 79.

'Wat is een taaltaak?' Geraadpleegd op 1 november 2011 van http://www.erk.nl/docent/erk_in_de_praktijk/taaltaak/

Taalpeil 2009. Geraadpleegd op 1 april 2011 van <http://taalunieversum.org/taalpeil/2009/>

Biografie

Ingrid Degraeve studeerde vertaalkunde Frans en Duits en behaalde een postacademisch diploma in de vergelijkende literatuurwetenschap. In 1999 zette ze in Tbilisi, de hoofdstad van Georgië, een docentschap Nederlands aan de Ilia Chavchavadze State University op. Sinds 2003 verschijnen haar vertalingen van Georgische literatuur bij Vlaamse en Nederlandse uitgeverijen. Sinds 2008 werkt ze als projectleider bij het Taaluniecentrum Nederlands als Vreemde Taal in Brussel.